

19.YY. İSTANBUL BARINMA KÜLTÜRÜNDE ETKİLEŞİMLİ MEKÂNLAR

DİZDAR, İrem
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Osmanlı sivil mimarisi, İmparatorluğun değişik coğrafi bölgelerinde farklı kültür birikimi sonucunda ortaya çıkan plan tipolojisi, kullanım şekli, mekan tasarımı ve bezeme özelliklerine varan sürekli bir gelişme izleyerek, çeşitlilik gösteren konut örnekleri sergilemiştir.

Coğrafi yapı ve kültür etkisine karşın, konutlardaki saklama amaçlı mekanlar özellikle 18. yüzyıldan sonra ivme kazanarak devam etmiştir. İstanbul'da Taş Oda adını alan bu yapı/me kanlar İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde mekansal kurgu anlamında varlığını sürdürmüştür. 18.yüzyılının ilk yarısında başlayan Batı'ya yönelik toplumun her kesimini etkilerken, Tanzimat ve Islahat Fermanı ardından Gayrimüslimlerin ticari ve siyasi alandaki etkinlikler sonucu refah düzeylerinin artması, hem Osmanlı hem de Batılı ülkeler arasında ön plana ulaşmayı sağlarken, yapı alanında farklı şekillenmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fener Evleri adını alan bu yapılar yaşam biçimi ve yapı alanındaki değişimin, yeni üslup arayışlarının şekillenmesi olarak yorumlanmaktadır.

Bildiride; Osmanlı mimarisinde, özellikle 18. yüzyıldan sonra farklı bir anlam kazanan Taş Odalar, toplumsal ve mimari etkilenmeler çerçevesinde, Fener Evleri ile tasarım özellikleri açısından karşılaştırılarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Taş Odalar, Fener Evleri.

ABSTRACT

Ottoman civilian architecture had exhibited different cultural accumulation, place conception, and peculiarity and traditional house examples in Empire's various zones.

Although environmental and cultural effects, storage places had gone continuation especially after 18th century. This building has called Stone

Rooms and there had been meaning place conception in Empire's various zones. Westernization had began 18th. first half and had effected every community class. After the Tanzimat and Islahat motion, non-Muslims had increased comfort on commercial and political area. Thus they had increased between other country and on building area, had shown different shapes. This building has called Fener Houses. These might to explained life style and building area and new style searching.

In this study; in the Ottoman architecture especially after 18th centruy had carried different meaning Stone Rooms compared with Fener Houses in subject of social and architectural peculiarity.

Key Words: Istanbul, Stone Rooms, Fener Houses.

İnsan topluluklarının toprağa yerleşmeleri, ardından şehirleşme, örgütlenme, dini inanışlar, değer yargıları, zaman içinde belirli amaca yönelik ve bu amaca uygun biçimde tasarlanan farklı yapı türlerini ortaya çıkarmıştır. Bu oluşumda iklim verileri ve malzeme etken olurken, diğer yandan da dünya görüşü, inanç.. kısacası kültür önemli bir faktör niteliğindedir. Etnik kökeni çeşitlilik gösteren toplumların, farklı fiziksel çevrelerde ürettikleri yapılarda geleneklerini sürdürmüş olmaları somut örneklerle de görülmektedir. Bu konuda Türk evinin çeşitli coğrafi bölgelerde tekrarlanması, ya da ayrı kültürlerin aynı bölgede farklı mekan düzenlemeleri oluşturmaları gibi örnekler verilebilir. Avrupa'da başlayan ve -eş zamanlı olmasa da- Osmanlı'da Batılılaşma hareketine ivme kazandıran endüstrileşme sonrasında kültür/meکان ilişkilerinin dolaylı etkileşimler içine girdiği gözlenmektedir. İlişkileri belirleyen faktörler üretim- tüketim biçimi olup yönetim ve özellikle 19.yy. da önem kazanan sosyal sınıfın yaşam biçimine bağlı olarak ürettikleri yapılarda açıkça görülmektedir. Bu anlamda günümüze kadar ulaşan sivil mimarlık örneklerinden olan Taş Oda ve Fener Evi de 18-19.yy. da gelişen yapı türlerindendir.

Taş Odalar

Özellikle İstanbul'da 16.yy.'a kadar kagir olduğu düşünülen konutlar ile ahşap yapı tekniğinin egemen olduğu örneklerden günümüze hiçbir veri ulaşmamış; özellikle Eldem'in çalışmalarında yer alan ve İstanbul'da rastlanan en erken tarihli birkaç konut örneği ise, ancak 18.yy.'dan kalmıştır (Eldem,1986). İstanbul'da kagir konut yapılaşmasının -1510 depreminden sonra- yerini ahşap kullanımına bırakmasının ardından konut tipolojisinin ve mimarisinin gelişiminde rol oynayan sosyo-kültürel etkilerle yapı

malzemesi olarak ahşabın kullanımı, yangınlarla yitirilecek olan malların korunma sorununun gündeme getirmiştir. Yangın tehlikesine karşın ahşap yapım sisteminin sürdürülmesinin zorunlu bir sonucu olarak, konutlarda Taş Oda ya da mahzen gibi işlevsel mekanların yapılma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Saklama eyleminin gerçekleştirildiği Taş Odalar, özellikle Lale Devrinde ivme kazanan Batı etkisiyle saray yaşamının örnek alındığı üst düzey konutlarında, değerli eşyaların saklanması ve yangına karşı korunması amacı ile yapılmış kagir yapılarıdır. Taş Oda yapılarının/mekanlarının şekillenmesindeki etkin faktörler, kullanıcının sosyo-ekonomik statüsü ve kültürel alışkanlıklarında görülen farklılıklar olmuştur. Vaziyet planı konumlanması ve ana yapı ile ilişkileri doğrultusunda gruplandırılan –günümüzde mevcut 11 adet, mevcut olmayan 2 adet– toplam 13 adet Taş Oda; ana yapıdan bağımsız, mevcut set altında ve ana yapının eklentisi niteliğinde olmak üzere sınıflandırılmıştır (**Şekil 1**).

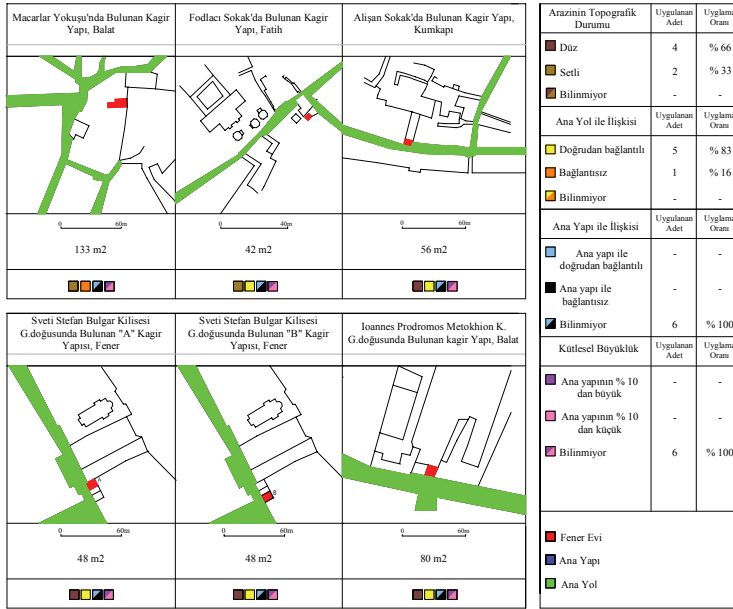
Fener Evleri

Fener Evi, İstanbul'un fethinden sonra Mora, Ege Adaları ve Avrupa'ya göç etmiş Rum, Bizans ailelerinin, Fatih'in İstanbul'u ticari ve kültürel merkez haline getirme amaçlı çalışmaları nedeniyle, kentte inanç ve ticaret özgürlüğü ilan edilince, geri dönerek Fener bölgesine yerleşmeleri sonrasında bölgede oluşturdukları yapılara verilen isimdir (Sakaoğlu, 1994; 288-289).

Bu aileler, 18.yy.'ın ikinci yarısından itibaren zenginliklerinin de artmasıyla Fener'i terk ederek, Boğaziçi'nde yaptırdıkları saray ve köşklere yerleşmeye başlamışlar; özellikle Kuruçeşme, Arnavutköy, Tarabya ilk tercihleri arasında yer almıştır (Derleme, 1977b: 547-550)¹.

Fener bölgesinde incelenen kagir yapılarla ilgili somut veriler bulunmasa da bu örneklerin, *"17. yy. sonu ile 18. yy. başında yapılmış olan bu yapılar, Fener Beylerine ait yalıların taş oda, meşkhane ve hazneleri niteliğinde yapılar"* olduğundan bahsedilmektedir. (Eldem, 1986: 233-260, **Şekil 2**).

¹ Ortaköy'de bulunan Musevi ve Ermeni yalıları 19.yy. içinde yavaş yavaş kamulaştırılarak yerlerine Sultan Sarayları yapılmıştır. Kuruçeşme'den sonra görülen yalılar Eflak ve Boğdan beylerinin yalıları olup Arnavutköy'e kadar uzanır. Kalimaki, Muruzi, Karatodori, Düzoğlu, Muzurus yalıları, adı geçen beylere ait yalılar olduğu görülmektedir. Boğaz'ın devamında Emirgan semtinde barok süslü Rum yalıları içinde Karatodori, Vlakos, Kristaki oldukça zengin aileler arasında bulunmaktaydı. Tarabya'daki Fenerli beylerin yalılarına ise Hacı Osman bayırı ve Bülbül deresinden ulaşıldı. Bunlar Mavrokordato, Mavroyeni, Bizani, İpsilanti ve Muruzi'lere ait yalılarıdır. Yalıları daha sonra Alman, Fransız, İngiliz ve Rus elçiliklerine geçmiştir (Eldem, 1996).

Notlar

F2, F3, F4, F5, F6 yapılarının ana yapıları ile ilgili veriyeye ulaşılamamıştır.

F1 yapısının mekan kurgusu özellikleri nedeniyle konut amaçlı tasarlandığı düşünülmektedir.

Şekil 2: Fener Evlerinin vaziyet planındaki konumu

Mekân Kurgusunda Görülen Ortak Özellikler

Çalışma kapsamında incelenen “Fener Evi” adını alan kagir yapılar iki katlı, zemin ve üst katta tek mekânlı hacimlerden oluşan dörtgen plana sahiptir (Şekil 4). Zemin kat tonoz örtülü bir mekan olup, dış çevreyle gerek pencereler gerekse giriş olarak doğrudan ilişkilidir. Dıştan merdivenle ulaşılan üst kat seki altı, seki üstü, ocak, niş, dolap gibi mekan öğelerinin tümünü ya da birkaçını içerdiğinden “ana mekan” olarak kabul edilebilecek niteliktedir. Yapıya veya ana mekana giriş, aksta olmayan bir kapı ile gerçekleştirilmektedir. Mekanın mimari özelliğine göre çeşitlilik gösteren örtü, çoğunlukla aynalı tonozdur. Ocak ve dolap gibi öğeler her yapıda tekrarlanan bir öge olmamakla birlikte, niş değişmez bir eleman niteliğindedir. Üst kat ile aynı dörtgen planlamaya sahip zemin/bodrum kat, seki altı, seki üstü, ocak, niş, dolap gibi kurgusal elemanlara sahip değildir ve görece daha az açıklıklı, daha çok korunaklı bir yapılanma sergilemektedir.

Taş Odalar ise ana yapı ile bağlantısına göre (bağımsız, eklenti nitelikli

ve set altı Taş Odaları) üç grupta incelenirken, mekan kurgusu ve kütle özellikleri açısından iki grup oluşturmaktadır: 1. Tek katlı Taş Odalar; 2. İki katlı Taş Odalar.

Kütle özellikleri ve mekân kurgusu olarak iki ayrı ana başlık altında gruplanan Taş Odalarda kare veya dikdörtgen bir mekan ortak özelliktir.

İki katlı Taş Oda örneklerinde, genellikle zemin ve üst kat tek mekanlı bir planlama sergilemektedir. Mekân kurgusunda, seki altı, seki üstü, ocak, niş, dolap gibi elemanların tümünün veya birkaçının bulunması mekan tanımlamasını da etkileyen bir nitelik oluşturmaktadır. Tanımlanan ana mekan özelliklerinin üst katta toplandığı, farklı bir planlama özelliği olarak görülen, ana mekana eklenen yan mekanların ise incelenen örnekler arasında genelleme oluşturmadığı görülmektedir. Genellikle üst katla aynı plan kurgusuna sahip zemin kat mekanının ise ayrı girişleri olan depo veya servis amaçlı olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Dizdar, 2005; **Şekil 3**).

Strüktür Özellikleri ve Malzeme Kullanımı

– Duvarlar

Taş Oda ve Fener Evi örneklerinin tümü, kagir malzeme ile ve yığma sistemde yapılmıştır. Sürekli taşıyıcı olan duvarlar taş, tuğla ve bağlayıcının -örgü tekniği kurallarına göre- bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Almaşık örgü tekniğindeki kagir dış duvarlar, saçak alt kotuna kadar devam etmektedir. Almaşık duvar örgüsünde kaba yonu taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı örnekler olduğu gibi, kesme taş kullanılarak oluşturulan almaşık duvarlara da rastlanmaktadır (Resim 1-14).

– Malzeme Kullanımı

Taş Oda örneklerinin tümünde, kullanılan malzeme taş ve tuğla olmuştur. Taş ve tuğla örgü sistemi içinde tuğla malzeme ile oluşturulan herhangi bir bezemeye rastlanmamaktadır. Duvar yüzeyinin sıvalı olması bir uygulama özelliği olmayıp, tamamen sıvanmış örneklerin onarımlara ait bir sonuç olduğu düşünülmelidir.

Taş Oda yapılarında, moloz ve kaba yonu duvar örgüsü içinde kullanılan taş malzeme boyutlarında belirgin bir standartlaşmadan söz edilemez. Taş boyutlarının çeşitlendiği, yüksekliklerinin 18 ile 40 cm arasında değiştiği görülmekle birlikte, cephelerin taşıdığı öneme göre almaşık örgüye giren taş boyutu ve işlenmişlik özelliğinde farklı uygulamalara rastlanmaktadır. İncelenen örneklerde tuğla boyutlarının, 15x30, 12x26, 30x30 cm, kalınlığının 2.5, 3, 4 cm, tuğla kalınlığı/derz kalınlığı oranının ise yaklaşık

1/1 olduğu saptanmıştır. Tuğla malzeme duvar örgüsü dışında; kemer ve testere dişi saçak örgüsünde, küfeki türündeki taş malzeme ise; söve, lento ve hatıl amaçlı kullanılmıştır.

Fener Evleri'nde taşıyıcı özellik gösteren tüm duvarlarda kullanılan malzeme, taş, tuğla ve bağlayıcı eleman olan harç ile sınırlıdır. Kullanılmış olan kaba yonu ve moloz taş ölçüsü standart özellikte olmayıp, değişkenlik göstermektedir. Taş yükseklikleri genellikle 16-17 cm olurken, genişlikleri 30-34 cm arasındadır. Malzemenin kullanılan yere göre boyutunun ve işlenmişlik düzeyinin farklılık göstermesi, yapıların tanımlanmasında karakteristik özellik oluşturmaktadır. Fener Evleri'nde yaklaşık 14x28, 15x30cm boyutlarında olan tuğla malzemenin kalınlığı yaklaşık 3 cm'dir. Bu ölçüleriyle, aynı döneme tarihlenmekte olan Taş Odalarla da örtüşen özellikler göstermektedir (Dizdar, 2005).

– Örgü Sistemi/Almaşık Duvar Özelliği

Taş Oda yapılarında, almaşıklık özelliğini oluşturan taş ve tuğla malzemenin 2/1 (2 sıra tuğla-1 sıra taş), 3/1 (3 sıra tuğla-1 sıra taş), derz/tuğla oranının 1/1 sisteminde bir araya gelmesine karşın, bu sayısal ilişki belirli bir düzen ve kararlılık göstermez. Duvar örgüsündeki aynı özelliği Fener Evlerinde de görmek mümkündür (Resim 1-14).

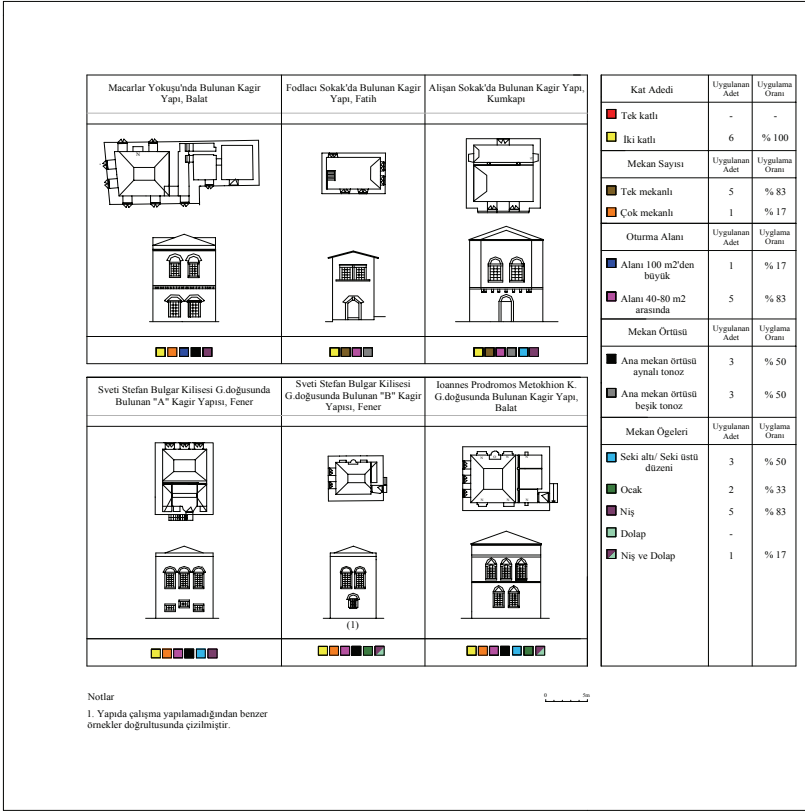
– Taşıyıcı Sistem

Kagir yapım şartlarının gereği, zemin kat ve üst kat arasında taşıyıcı sistem olarak farklılaşma görülmemektedir. İki katlı Taş Odalarda taşıyıcılık özelliği gösteren kagir duvarların zemin katlarda daha kalın ve yaklaşık 80-115 cm olduğu, üst katlarda ise kalınlıkların 75-100 cm arasında değiştiği saptanmıştır. Tek katlı örneklerde bu ölçü 65 ile 104 cm arasındadır.

Taşıyıcı duvar sistemi içinde ahşap hatıllı hiçbir örneğe rastlanmazken, hemen hemen her yapıda tekrarlanan demirin strüktürel amaçlı kullanımı; Taş Oda iç mekanında sütunları birbirine ve yapıya bağlayan çift yöndeki kare kesitli gergi demirleri biçiminde şekillenirken, Fener Evleri'nde de tekrarlanan bu uygulama çift yönde kullanılmış gergi demirleri olarak devamlılık göstermektedir. Demir eleman genellikle kullanım özelliği açısından, duvar içinde bağlayıcı görevindedir. Demir strüktür, yapıyı tek yönde veya iki yönde yatay hareketlere karşı bağlamak amacıyla, dıştan mesnetleme özelliğindedir.

Düşey taşıyıcı niteliğinde olan sütunlarda ise genellikle dairesel kesit uygulanmıştır. Yüksek kaide kullanımının görülmediği sütunlar; yekpare

gövde ve sütun başlığından oluşmaktadır. Sütunlar arasındaki bağlantıyı sağlayan kemerler, strüktürel amaçlı olup tonoz örtüden gelen yükleri yatay yönde taşıyarak duvarlara veya zemine iletme amacındadır. Bu kemerler aynı zamanda, seki altı ve seki üstü birimlerinin tonoz döşemelerini ayırarak mekânsal algılanmayı vurgulamaktadır (Şekil 3-4).

Şekil 4: Fener Evlerinin plan kurgusu ve cephe özellikleri

Tuğlının cephelerde süsleme amaçlı bulunmaması, işlevsel gereklilik anlamında taşla birlikte hatıl veya kemer olarak kullanımı, karakteristik bir özellik oluşturmaktadır (Dizdar, 2005).

– Döşeme ve Tavan

İncelenen tüm yapılarda yatay taşıyıcı elemanlardan biri olan döşemeler, yükleri yatay olarak aktarırken, pencere ve kapı üst lentosunda görülen kemer kullanımı da -dekoratif özellik taşımakla birlikte- üstteki yükü yatay olarak yan elemanlara aktaran yardımcı bir görev üstlenmektedir.

Yapılarda döşeme malzemesi olarak, tuğla ve horasan harcı, mekan örtüsü olarak ise tasarım kurgusuna göre değişkenlik gösteren, aynalı tonoz ve beşik tonoz uygulanması görülmektedir.

Fener Evleri yapılarında ayırt edici özellik olarak tanımlanan konsollar, çalışma kapsamındaki örneklerin 2'sinde mevcuttur. Her zaman ön cephede konumlanan özel profilli taş konsollar, yapı üzerinde üçgen çıkma veya paralel çıkma niteliğinde olup mekanı genişletmekten çok, yapıya hareket kazandırma niteliğindedir (Dizdar, 2005).

– Örtü Sistemi

Mekan örtüsünün gerçekleştirilmesindeki yöntem farklılıkları, yapının strüktürel kurgusuna ve mekan tanımlamasına göre değişim göstermektedir. Aynı plan kurgusuna sahip örneklerde aynı örtü sistemi uygulanarak; dikdörtgen ve kare mekanlarda beşik tonoz ya da aynalı tonoz kullanımı genellikle kazanmıştır. Çatı örtüsünde ise, tonoz döşeme üstünde kiremit ile kaplı kırma çatı bulunduğu görülmektedir. Çatı örtüsünün kirpi saçak üzerinde yükseltilmiş bir parapet ile gizlenmesi ise, cephe kurgusunun değişmez niteliği durumundadır (Dizdar, 2005; Şekil 3-4).

– Kapılar

Taş Odaların giriş kapılarında ilk göze çarpan özellik, yarım daire veya basık kemer uygulamasıdır. Kapı açıklıklarını geçmede kullanılan kemerler strüktürel amaçlı olup, kalınlıkları duvar kalınlığına eşittir.

Dış kapı boşluklarının mimari biçimlenmesinde genellikle yarlarda mermer veya taş söve, altta eşik görülür. Demir doğramalı olan bu kapılarda genişlik/yükseklik oranı, bağımsız Taş Odalarda yaklaşık 2/3 olurken, eklenti nitelikli ve set altı Taş Odalarında bu oranın 1/2'ye yakın olması, tasarım kurgusunda m2 ye bağlı olarak daha büyük açıklığa ihtiyaç duyulabileceğini düşündürmektedir.

Fener Evlerinde de devam eden bu özelliğe göre; giriş kapıları, yarlarda taş söve altta taş eşikle çevrilidir. Demir doğramalı olan bu kapılarda genellikle genişlik/yükseklik oranı yaklaşık 1/2'dir Dış cephede kemer örgüsünün görünür halde bulunması, cephe özelliği haline gelmiştir (Dizdar, 2005; Şekil 5).

Macarlar Yokuşu'nda Bulunan Kagir Yapı, Balat	Fodlaci Sokak'da Bulunan Kagir Yapı, Fatih	Alişan Sokak'da Bulunan Kagir Yapı, Kumkapi
K1 $b/h = 1/1.52 = 0.65$ (1)	K1 $b/h = 1/1.50 = 0.66$	K2 $b/h = 1/2 = 0.50$
Sveti Stefan Bulgar Kilisesi G. doğusunda Bulunan "A" Kagir Yapısı, Fener	Sveti Stefan Bulgar Kilisesi G. doğusunda Bulunan "B" Kagir Yapısı, Fener	Ioannes Prodromos Matokhion K. G. doğusunda Bulunan Kagir Yapı, Balat
K2 $b/h = 1/2.17 = 0.46$ (2)	K2 $b/h = 1/2.17 = 0.46$ (2)	K2 $b/h = 1/2 = 0.50$

Notlar

1. Zemin katta kapı olduğu düşünülen boşluk
2. Yapıya ait giriş kapısı günümüzde mevcut olmadığından benzer örnekler doğrultusunda çizilmiştir.

0 1m

BAĞIMSIZ TAŞ ODALAR		
Şehit Ali Paşa Konuğu Taş Odası, Eminönü	Hüseyin Paşa Yalısı Taş Odası, Emirgan	Memduh Paşa Kökü Taş Odası, Kuruceme
K1 $b/h = 1/1.64 = 0.60$	K1 $b/h = 1/1.44 = 0.69$	K1 $b/h = 1/1.60 = 0.62$
EKLENTİ NİTEL. TAŞ ODA	SET ALTI TAŞ ODALARI	
Şair Nâbi Evi Taş Odası, Üsküdar	Yılanlı Yalı Selamlık Bölümü Taş Odası, Bebek	Ragıp Paşa Yalısı Taş Odası, Sarıyer
K1 $b/h = 1/1.75 = 0.57$	K $b/h = 1/2 = 0.50$ (1)	K $b/h = 1/2 = 0.50$ (2)

Notlar

1. Mevcut kapının kemer ölçüsü restorasyon uygulamasına göre çizilmiştir.
2. Günümüzde yıkıntı durumunda bulunduğuından benzer örnekler doğrultusunda çizilmiştir.

0 1m

Şekil 5: Fener Evleri ve Taş Odalara ait giriş kapıları özellikleri

– Pencereleler

Taş Odalarda mekan kurgusunda tanımlanan işlevsel özellikler paralelinde, zemin katın depolama ve servis amaçlı ikincil mekanlara ayrılmış olduğu kabulüne dayanarak, bu kattaki pencerelerin boyut ve sayısında -üst kata oranla- bir azalma görüleceği düşünülmesine karşın, böyle bir uygulamaya rastlanmamıştır. Bunun bir nedeni, saklama amaçlı tasarlanmış olan Taş Odaların pencerelerinde kullanılmış olan demir kapaklar, diğer bir nedeni, Taş Oda yapısı veya mekanının sokakla doğrudan ilişkili bulunmaması ve ana yapıya ait bahçe sınırları içinde konumlanmış olmasındandır.

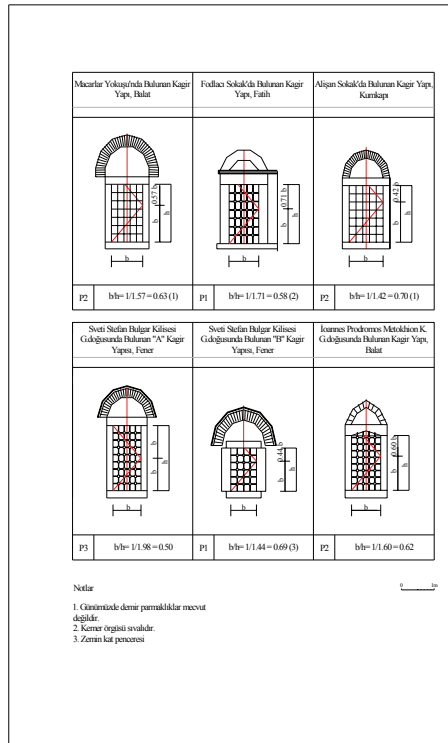
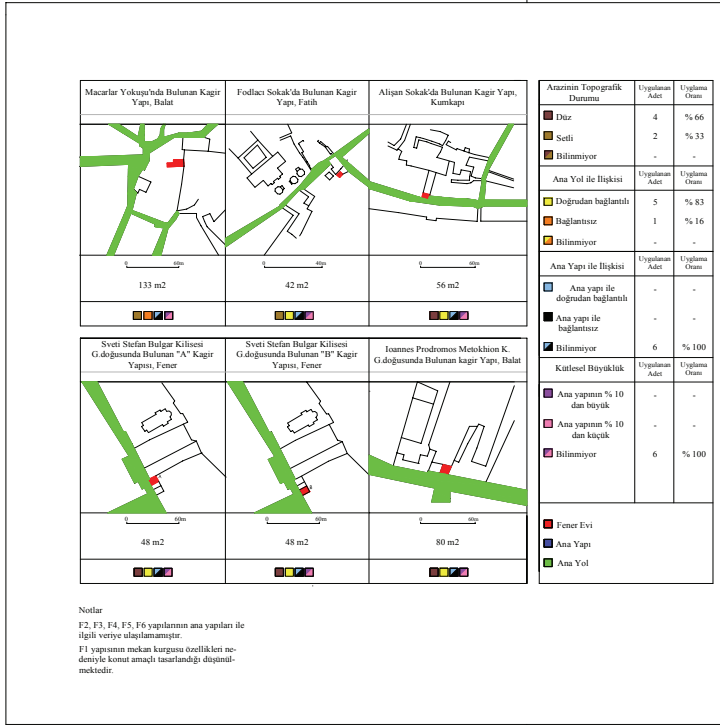
Pencere boşluklarını oluşturan lentolu ve hafifletme kemerli açıklıklarda, kemer biçimleri çeşitlilik göstermekte olup, düz, basık, sivri ve yarım daire olmak üzere dört ayrı türdendir. Cephedeki dikdörtgen açıklık, üstte iki merkezli sivri kemer veya tek merkezli yarım daire kemer ile tamamlanmaktadır. İç mekanda ise, yarım daire kemer kullanımı genellikle kazanmaktadır.

Kemer biçimlenmesindeki değişimler pencere boşluklarının boyutlarında da gözlenmektedir. Ana mekan pencere oranlarının, bağımsız Taş Oda yapılarında yaklaşık 1/2, eklenti nitelikli ve set altı Taş Odalarında ise 2/3 olması pencere boyutunun mekan boyutu ile orantılı olabileceğini düşündürmektedir.

Kemer biçimlenmesinde genel özellik haline gelen yarım daire ve iki merkezli sivri kemer uygulamalarında, kemer aynasının dolu olduğu ve tuğla malzemenin kullanıldığı, örgü sisteminde tuğlanın tam boyutuyla örgüye girdiği gözlenmektedir. Parmaklık ve kapak uygulaması ise özgün örneklerle göre, taş söveyi ortalayan rozetli demir parmaklık ve içte söveye dayanan milli demir kapak türündendir.

Fener Evlerinde zemin katın ikincil mekanlara ayrılmış olduğu kabul doğrultusunda, alt kat pencere oranlarının üst kata göre farklılık gösterdiği görülmektedir.

Yapıların cephelerinde görülen duvar örgüsü değişimine uygun olarak, pencere düzenlemesinde de, ön cephede daha özenli ve simetrik bir düzenlenmeye gidilmiş, aynı zamanda katlar arasındaki farklılık pencere boyutları ile de vurgulanmıştır. Bu oran üst katta yaklaşık 1/2 ile 3/5 arasında olurken, zemin katta küçüldüğü ve 5/7 oranına yakın olduğu gözlenmektedir (Dizdar, 2005; **Şekil 6**).

Şekil 6: Fener Evleri ve Taş Odalara ait pencere özellikleri

Cephe Biçimlenmesi ve Üslup Özellikleri

Taş Odaların cephe düzenlemelerinde öncelikle gözlemlenen, pencere gruplarının yatay ve düşey aksta bir bütünlük oluşturduğudur. Aynı zamanda yatay doğrultular duvar örgü kompozisyonu/taş ve aralarındaki tuğla sıraları ile oluşturulurken, bu etki pencere ve pencere kemerlerinin biçimlendirdiği düşey çizgilerle dengelenmeye çalışılmıştır.

Taş Odalar, sahip oldukları ikincil işlev nedeniyle, anıtsal nitelikler taşımamaktadır. Aynı etkinin devamı olarak, giriş cephesini vurgulayıcı özellikler görülmez. Cephe mimarisindeki başlıca bezeme ögesi, pencere ve kapılarda tekrarlanan hem taşıyıcı hem de dekoratif özellik taşıyan kemerlerdir. Bunun dışında, vazgeçilmez bir bezeme elemanı bulunmamaktadır.

18. yüzyılın sonundan itibaren kagir yapılarda tipik cephe özelliklerinden biri olarak kabul edilen gösterişli taş konsollara ise, incelenen Taş Odaların hiçbirinde rastlanmamıştır. Konut mimarisinde mahremiyet olgusu etkisiyle biçimlenen dışa kapalı zemin kat ile üst katta çıkıntılarla dışa açılma ve manzaraya yönelme gibi özellikler, bu yapılara özgü karakteristiklerden değildir.

Geleneksel konutlarda pencere düzeni, ait oldukları mekanın boyutları, işlevi, statüsü gibi etkenlere bağlı olarak belirlenmektedir. Bu özellik Taş Odalarda da tekrarlanmış, cephelerdeki pencere düzeni yapının önemine ve boyutuna göre farklılıklar göstermiştir. Zemin katlarda, arazi konumundan dolayı sağır yüzeylerin egemen olup pencerelerin kimi zaman basit birer delik olarak düzenlenmiş örneklerine rastlanabildiği gibi, üst kat pencereleri ile aynı boyutlara sahip pencerelerin tekrarlandığı da görülmektedir.

Üslup özelliği açısından bezemeden uzak, oldukça yalın görünümlü olan Taş Oda cephelerinde, erken tarihli örneklerde hiç bir bezeme elemanına rastlanmazken, Batılılaşma etkilerinin yoğunlaştığı 19. yy. sonunda barok ve ampir özellikli bezemelerin kullanıldığı görülmektedir. Bezeme elemanları ve seçilen duvar örgü sisteminin sadece ön cephede değil, yapının diğer cephelerinde de uygulanmış olması, kendi başlarına anlamsal bütünlük içerdiğini göstermektedir (Dizdar, 2005; **Resim 1-8**).

Resim 1

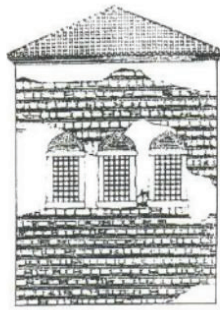
Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

TAŞ ODALAR

- Resim 1 Şehit Ali Paşa Konağı Taş Odası
- Resim 2 Hüsrev Paşa Yalısı Taş Odası
- Resim 3 Memduh Paşa Yalısı Taş Odası
- Resim 4 Arnavutköy'de Taş Oda
- Resim 5 Cağaloğlu'nda Taş Oda
- Resim 6 Şair Nabi Evi Taş Odası
- Resim 7 Edip Efendi Yalısı Taş Odası
- Resim 8 Yılanlı Yalı Selamlık Taş Odası

Fener Evleri adını alan yapıların tümünde ise ön cephenin vurgulanması ve bezeme elemanlarının ön cephede kullanılmış olması genel özellik oluşturmaktadır. Yan ve arka cepheler, aynı malzeme ve boşluk oranının

tekrarlanmadığı gösterişsiz ve ikincil derecede önem taşıyan cepheler konumundadır.

Zeminden çatıya kadar olan yapısal değerlendirmede, zemin katların mümkün olduğu kadar dışı kapalı olduğu gözlenmektedir. Zemin kat ile birinci kat ayırımı gösterişli taş konsollarla belirgin hale gelirken, konsol bulunmayan yapılarda taş silme kullanıldığı görülmektedir. Konsollu çıkma ve silmelerde malzeme olarak özel profilli taş eleman kullanılmıştır. Üst katta görülen özel profilli taş konsollar, genellikle cephe oluşturma endişesi ile uygulanmış, cephe oyunlarının yanı sıra gösterişli bir görünüm elde edilmesini de sağlamıştır. (Dizdar, 2005; **Resim 9-14**).

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

FENER EVLERİ

- Resim 9 Macarlar Yokuşu'nda Kagir Yapı
 Resim 10 Fodlacı Sokak'ta Kagir Yapı
 Resim 11 Alişan Sokak'ta Kagir Yapı
 Resim 12 Sveti Stefan Bulgar Kilisesi'nin
 Güneydoğusunda "A" Kagir Yapısı
 Resim 13 Sveti Stefan Bulgar Kilisesi'nin
 Güneydoğusunda "B" Kagir Yapısı
 Resim 14 Balatkapı Ioannes Prodromos Metokhion
 Kilisesi Güneydoğusunda Kagir Yapı

Cephe düzeni olarak, üst kat pencere oranlarının zemin kata göre büyüdüğü, demir kapak ve parmaklıkların üst katlarda da tekrarlanması ile görsel bütünlük sağlandığı görülmektedir. Plan şemasında hakim olan simetrik etki, taş konsollarla vurgulanan ve çıkmalı tasarlanan ön cepheelerde de devam etmiş, orta aksın vurgulanarak önem kazanması sağlanmıştır

Genel Değerlendirme

Fener Evleri ile Taş Odaların, mimari biçimlenmeler açısından benzerlikler taşımalarına karşın, aynı işlevsel özelliği gösteren yapılar oldukları hakkında yapılacak bir yorum çeşitli kuşkuyla içerecektir. Fener Evleri, mimari özellik olarak Taş Odalar ile uyum göstermelerine karşın, biçimlenmelerinde, sosyo-kültürel gelişimlerin yaşandığı dönemin, karmaşık ve siyasal olaylarının birlikteliği etken olmuştur.

Özel ve kamusal olgularının yerleşmeye başladığı 18. yüzyılın başlarında, Haliç surları dışında konumlanan Fener Evleri, Mora, Taşoz, Samatros ve İzmir'den gelen soylu Rumların yerleştikleri Fener semtinde şekillenen yapılar olmuştur. Büyük ailelerden olan, her birinde zenginlik ve akrabalık nedeniyle soyluluk unvanları bulunan Rumlar, bir yandan mümkün olduğu kadar zenginliklerini göstermeye çalışırken, öte yandan Osmanlı toplumu içinde azınlık durumunda olmaları, –Müslüman kitlesi içinde bir anlamda kaybolmuş durumda bulunmaları– nedeniyle fiziksel ve psikolojik güvene ihtiyaç duymuşlardır. Fener Evinde etnik kökenden kaynaklanan toplumsal huzursuzluklar paralelinde güvenliğe gereksinim duyulan, bir mekanlaşmanın önem kazandığı görülmektedir.

Mimari özellik olarak korunaklı ve sağlam kagir yapılar olan Taş Odaların şekillenmesi ise, yeni mekan tanımlamaları yerine, İlk Çağ'dan beri var olan depo-ambar yapılarının işlevsel-mimari özelliklerinin, yeni eğilim ve arayışlara göre düzenlenmesi ile oluşmuştur. Yapıları meydana getiren öğeler, plan ve mekan anlayışında ayırt edici olmaktan çok tanımlayıcı özelliklerin devamı olarak yorumlanmalıdır.

Taş Oda ve Fener Evleri'nin biçimlenmesindeki ana etken; özel alan kavramının kişiler arasında gelişmesi ve bu düşüncenin beraberinde getirdiği mülkiyet-gizlilik endişeleri olurken, davranışlara yansımaları; lüks tüketime artan düşkünlük ve bu alışkanlıkların dışa vurumu olarak şekillenmiştir.

Bu bağlamda, mekansal öğelerin farklı yapı türlerinde tekrarlanması aynı işlevsel özellikleri sürdürdüklerinin de bir kanıtı olarak kabul edilemez.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetim sisteminin tek merkezli olmasına karşın, farklı kültürlerin bir arada bulunduğu kozmopolit bir özellik taşıması,

İmparatorluk altında birleşen etnik gruplanmalara ait yapılarda, gerek mimari, gerek estetik unsurlar söz konusu olduğunda, farklılık gösteren kültürlerin, farklı etkiler ortaya koyduğu/koyacağı kesindir. Buna karşın işlevsel ve kültürel farklılıkların fiziksel biçimlenişinde, –Taş Oda ve Fener Evleri örneğinde olduğu gibi– yapıların mevcut örneklerden etkilenmemesi olanaksızdır (Dizdar, 2005).

KAYNAKÇA

Abdülaziz Bey, (2000), Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri, Haz.: K. Arısan ve D. Arısan Günay, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 20, İstanbul.

Akın, N., (1993), “Balat”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2: 212-218.

Akın, N., (1993), “Fener”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 3: 279-281.

Alatur, Ç., (1992), “Taş Oda”, Arredamento Dekorasyon, 39: 50-63.

Arseven, C. E., (1989), Eski İstanbul, Çelik Gülersoy Vakfı, İstanbul.

Batur, A., (1970), “Almaşık Duvar ve Osmanlı Almaşık Duvarı Üzerine Genellemeler”, Anadolu Sanatı Araştırmaları: 2, İstanbul, 135-227.

Belge, M., (1997), Boğaziçi’nde Yalılar, İnsanlar, İletişim Yayınları, İstanbul.

Bellaire, M., (1972), “Mahzen” İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 7: 189-194.

Bozkurt, G., (1989), Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914), Türk Tarih Kurumu Yayınları VII/107, Ankara.

Cerasi, M., (1999), “18.Yüzyıl Osmanlı Kenti”, Cogito, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 19: 200-215.

Cerasi, M., (1999), Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, Çeviren: A. Ataöv, Yapı Kredi Yayını, Toplumsal Tarih Araştırmaları: 2, İstanbul.

Deleon, J., (1999), Balat ve Çevresi (İstanbul’un Fethi ve Haliç Çevresi), Remzi Yayınevi, İstanbul.

Derleme (1977b), “Fenerliler”, İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 4: 547-550.

Dizdar, S.İ., (2005), “Osmanlı Sivil Mimarlığında İstanbul’daki Taş Odalar ve Fener Evleri”, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Eldem, S.H., (1973), Türk Bahçeleri, Kültür Bakanlığı Yayını, Türk Sanat Eserleri: I, İstanbul.

Eldem, S.H., (1986), Türk Evi Osmanlı Dönemi II, İstanbul, Türkiye Anıt ve Çevre Değerlerini Koruma Vakfı, İstanbul.

Eldem, S.H., (1993), Boğaziçi Yalıları I-II, Vehbi Koç Vakfı Yayını, İstanbul.

Faroqhi, S., (1998), Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla, Çeviren: E. Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 48, İstanbul.

Gurlitt, C., (1999), İstanbul’un Mimari Sanatı, Çeviren: R. Kızıltan, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.

Kuban, D., (1996), İstanbul Bir Kent Tarihi, Çev.: Z. Rona, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

Küçükerman, Ö., (1996), Kendi Mekanının Arayışı İçinde Türk Evi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, İstanbul.

Sakaoğlu, N., (1994), “Fenerliler”, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 3: 288-289.

Şehsuvaroğlu, H., (a), “İstanbul Bahçeleri”, Asırlar Boyunca İstanbul, 169-170.

Sözen, M. ve Eruzun, C., (1992), Anadolu’da Ev ve İnsan, Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd., Yayın Yeri yok.

